

ทานบารมีในพุทธปรัชญาเถรวาท

The Perfection of Generosity in Theravada Buddhist Philosophy

สิรินทร์ กันยาริยะ¹ และ ชิสา กันยาริยะ²

Sirin Gunyaviriya¹ and Chisa Gunyaviriya²

^{1,2}บริษัท ล.ธนวังศ์ (1997) จำกัด

^{1,2}Lor Yaowaraj Bangkok

Corresponding author, e-mail: ¹sirin.cnt@hotmail.com

²chicsar@gmail.com

Received: August 16, 2024; Revised: August 27, 2024; Accepted: August 27, 2024

บทคัดย่อ

บทความฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเชิงวิเคราะห์ทานบารมีในพุทธปรัชญาเถรวาท ผลการศึกษาพบว่า ทานคือการให้ เป็นหลักธรรมเบื้องต้นในทางพุทธปรัชญาเถรวาท และเป็นคุณูปการต่อการปฏิบัติธรรมในขั้นสูงจนกระทั่งถึงความดับทุกข์ได้ การสร้างทานบารมีมีทั้งระดับต้น ระดับกลาง และระดับสูง ประเภทของทานตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท สามารถแบ่งได้เป็น 4 ประเภท ได้แก่ 1) ประเภทที่จัดตามบุคคลผู้จะรับทาน 2) ประเภทที่จัดตามสิ่งของที่ให้ทาน 3) ประเภทที่จัดตามเป้าหมายในการให้ทาน 4) ประเภทที่จัดตามลักษณะและวิธีการให้ทาน การให้ทานที่ยั่งยืนนั้นควรให้ด้วยสติปัญญา เป็นไปเพื่อการสละออกซึ่งกิเลสของผู้ให้ สร้างเสริมให้ผู้รับสามารถพึ่งพาตนเองได้จากภายในสู่ภายนอก ส่งเสริมให้เกิดการเกื้อกูลอย่างสมดุลงระหว่างผู้ให้และผู้รับ เป็นไปเพื่อการเรียนรู้สู่ความพ้นทุกข์ องค์ความรู้ใหม่ที่ได้รับ ได้แก่ “7 สิ่งควรทำ – 7 สิ่งควรละ : ทานบารมี” ซึ่งเป็นแนวทางการปฏิบัติเพื่อบำเพ็ญทานบารมีในชีวิตประจำวัน

คำสำคัญ : ทาน, บารมี, ทานบารมี, พุทธปรัชญาเถรวาท

Abstract

This study aims to analytically examine the perfection of generosity (Dana Parami) in Theravada Buddhist philosophy. The analysis reveals that generosity, or giving, is a fundamental principle in Buddhism and significantly contributes to higher spiritual

practices, ultimately leading to the cessation of suffering. The cultivation of Dana Parami can be categorized into three levels: basic, intermediate, and advanced. According to Theravada Buddhist philosophy, the types of generosity can be divided into four categories: Based on the recipient of the generosity. Based on the items given. Based on the purpose of giving. Based on the characteristics and methods of giving. Sustainable giving should be done with wisdom, aiming to relinquish the giver's defilements. It should empower the receiver to become self-reliant, fostering a balanced relationship between giver and receiver, and leading to the realization of the path to liberation from suffering. The new knowledge introduced in this study is “7 Things to Do – 7 Things to Avoid: Dana Parami,” which provides guidelines for practicing the perfection of generosity in daily life.

Keywords : Generosity, Perfection, Perfection of Generosity, Theravada Buddhist Philosophy

บทนำ

ทานคือการให้ การสละ การแบ่งปัน เป็นธรรมพื้นฐานในทางพุทธปรัชญาเถรวาทที่ช่วยยึดเหนี่ยวน้ำใจของกันและกันไว้ การให้ทานเป็นพื้นฐานที่นำไปสู่การบรรลุธรรมขั้นสูงได้จนกระทั่งสู่ความดับทุกข์โดยสิ้นเชิง ส่วนคำสอนในเรื่องทานบารมีนั้นมีปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาชาดก กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ในอดีตชาติ ก่อนที่พระองค์จะตรัสรู้หรือบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณนั้นต้องเคยเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์มาก่อน โดยมีวัตถุประสงค์ในการบำเพ็ญทานบารมีเพื่อปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า การบำเพ็ญทานบารมีไม่ได้ปรารถนาสิ่งอื่นเลย นอกเหนือจากพระสัพพัญญุตญาณหรือพระโพธิญาณเท่านั้น (พระมหาพงศ์ศิริ ปญญาวชิโร, 2564)

“ทาน” ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าการให้เป็นจุดเริ่มต้นของการทำความดี กล่าวคือ เมื่อต้องการสั่งสมความดี ต้องฝึกแบ่งปันสิ่งของของตนให้แก่คนอื่นโดยไม่หวังผลตอบแทน และให้โดยไม่มีข้อแม้หวังให้เป็นประโยชน์แก่ผู้รับเป็นสำคัญ เริ่มต้นด้วยการให้ของกินของใช้หรือทรัพย์สินเล็ก ๆ น้อย ๆ ก่อนแล้วค่อยเพิ่มจำนวนเพิ่มค่าของมากขึ้นเมื่อให้ได้อบอุ่น ๆ จะเกิดความรู้สึกชอบให้ชอบบริจาค ตามมาผู้ที่ให้สิ่งของของตนแก่คนอื่น ในลักษณะนี้ได้ยอมทำความดีอย่างอื่นที่สูงขึ้นไปได้ไม่ยากนัก (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต, 2559) มักใช้ประกอบท้ายกับคำอื่น เช่น ธรรมทาน วิทยาทาน สิ่งที่ให้มักหมายถึง เงินหรือสิ่งของที่คนให้แก่คนยากจน (พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช), 2558)

การฝึกทานบารมี ถือได้ว่าเป็นการภาวนาอย่างหนึ่ง เมื่อเชื่อมโยงในฐานของภาวนา 4 นั้น การฝึกกายภาวนาจะใส่ใจเรื่องของวัตถุที่ควรบริจาคนั้น การฝึกศีลภาวนาจะใส่ใจในเรื่องการบริจาคนั้นที่ได้มาโดยสุจริตและไม่ผิดศีลธรรม การฝึกจิตภาวนาจะใส่ใจเรื่องของการสละโลภะจิตหรือความตระหนี่ถี่เหนียวภายในใจ การฝึกปัญญาภาวนาจะใส่ใจเรื่องของความไม่ยึดติดในวัตถุว่าเป็นตน เป็นของ ๆ ตน (ชวลิตวิทย์ อรุณปรการ, นวสวรรณ พูลสวัสดิ์ และสรวิชัย วงษ์สอาด, 2565)

ในด้านผู้นำหรือการบริหารของผู้นำ ทฤษฎีบารมีเป็นแนวทางการสร้างความดีในการบริหารที่เป็นคุณลักษณะพิเศษอันประเสริฐ โดยการสั่งสมคุณธรรมความดีให้แก่ผู้ที่ปฏิบัติตามหลักธรรมได้อย่างถูกต้อง และมีแนวทางที่ชัดเจน ส่งผลให้บุคคลนั้นได้ก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งผู้นำหรือมีอำนาจในสังคม ผู้นำที่มีบารมีจะเป็นผู้ที่มีความเชื่อมั่นในตนเองสูง ยึดมั่นในความเชื่อและอุดมคติของตนเอง พร้อมทั้งมีความสามารถและความสำเร็จในชีวิต ซึ่งทำให้ผู้ตามมีความไว้วางใจในความสามารถและการตัดสินใจของผู้นำ พร้อมทั้งเต็มใจที่จะปฏิบัติตาม ผู้นำที่มีบารมีจะเน้นการบริหารแบบมีส่วนร่วม ที่สร้างความประทับใจและได้รับความเชื่อถือจากผู้ตาม โดยการสร้างจุดมุ่งหมายทางอุดมการณ์ที่ชัดเจน และเชื่อมโยงการทำงานกับภารกิจของกลุ่ม รวมถึงค่านิยมและอุดมคติที่เป็นที่ยอมรับในกลุ่ม ผู้นำประเภทนี้จะมุ่งเน้นการเป็นตัวอย่างที่ดีให้แก่ผู้ติดตามในด้านพฤติกรรม ทศนคติ และค่านิยม พร้อมทั้งมีความคาดหวังสูงในการปฏิบัติงานของผู้ตาม แต่ก็แสดงความเชื่อมั่นในตัวผู้ตามอย่างเต็มที่ ดังนั้น การมีผู้นำที่มีบารมีจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่จะส่งผลต่อการทำงานของผู้บริหาร เพราะจะสร้างขวัญและกำลังใจ รวมทั้งส่งเสริมการทุ่มเทและความร่วมมือของผู้ร่วมงานในองค์กร ซึ่งในที่สุดจะนำไปสู่การพัฒนาองค์กรให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้น (ชยพล เพชรพิมล, 2558)

การที่ผู้วิจัยเขียนบทความวิชาการฉบับนี้ เพราะเห็นว่าการบำเพ็ญทานบารมีเป็นสิ่งจำเป็นพื้นฐานของพุทธศาสนิกชน โดยเฉพาะในเพศฆราวาสที่มีการประกอบอาชีพด้วยสัมมาอาชีพ ซึ่งแตกต่างจากเพศบรรพชิต ที่ไม่ต้องประกอบอาชีพเหมือนฆราวาส แต่มีชีวิตเนื่องด้วยฆราวาส มีการบิณฑบาตเป็นเครื่องยังชีพ จึงควรทำตัวให้ฆราวาสได้ง่าย ดังนั้น ฆราวาสจึงมีหน้าที่ให้ทาน ทำบุญใส่บาตร สร้างบารมีเพื่อฝึกฝนตน และส่งเสริมผู้มีศีลธรรมให้บำเพ็ญบารมีข้ออื่น ๆ โดยเฉพาะเนกขัมมะบารมีให้ถึงฝั่งแห่งพระนิพพาน นอกจากนี้ผู้เขียนยังเห็นว่า การวิเคราะห์ทานบารมีจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการสร้างผู้นำเชิงบารมีเพื่อให้เกิดการบริหารองค์กรเชิงพุทธที่สามารถบำเพ็ญบารมีไปควบคู่กับการประกอบอาชีพโดยสุจริตได้

ความหมายของทานในพุทธปรัชญาเถรวาท

ทาน มีรากศัพท์มาจาก ทา ธาตุในภาษาบาลี หมายถึงการให้ การสละ การบริจาคนั้นเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญ และกล่าวถึงมากในพระไตรปิฎก และยังหมายถึงการให้อภัย อันได้แก่

การรักษาศีล การให้ความปลอดภัยแก่สัตว์ทั้งหลาย อีกทั้งยังหมายถึงการบำเพ็ญบุญเพื่อสั่งสมบารมีให้มากขึ้น และเพื่อกำจัดความตระหนี่ซึ่งเป็นมลทินของจิตใจ

ส่วนความหมายของทานในพระไตรปิฎกนั้น หมายถึง การให้วัตถุที่ควรให้ให้แก่ชนทุกชั้น ไม่ว่าจะเป็นการให้แบบบูชาคุณ ตอบแทนอุปการคุณ การให้ความรู้ หมายถึง การให้อภัยไม่เบียดเบียนแก่คนหรือสัตว์อื่นตามความหมายนี้ (อภิ.ก. (ไทย) 37/289-290/455) คือ การงดเว้นจากเวรภัย ได้แก่ การรักษาศีล มีเว้นจากการฆ่าสัตว์ เบียดเบียนชีวิตผู้อื่น เป็นต้น การรักษาศีลเป็นการให้ทานอย่างหนึ่งซึ่งถือเป็นการให้ที่ยิ่งใหญ่ เพราะเป็นการให้ความปลอดภัยไม่เบียดเบียนทำร้ายในชีวิตแก่สัตว์ทั้งหลายและความหมายของทานในอรรถกถาทาน หมายถึง ทานวัตถุ เพราะบุคคลให้ทานด้วยวัตถุนี้ ฉะนั้น วัตถุนี้จึงชื่อว่า ทาน อธิบายว่า เขามอบทรัพย์สินที่มีอยู่ของตนแก่ผู้อื่น ทาน หมายถึง จากเจตนา เจตนาเป็นเหตุบริจาคนั้นมีสิ่งของที่ควรให้ 10 อย่าง มีข้าว เป็นต้น อันมีสัมมาทิฐิเป็นต้นนำแก่บุคคลอื่น นอกจากนี้ทานยังหมายถึงความไม่โลภ ซึ่งประกอบด้วยเจตนาอันเป็นเหตุบริจาคทานโดยเนื้อความมีเพียง 2 อย่าง คือ จากเจตนา และไทยธรรม (ขุ.ขุ.อ. (ไทย) 1/1/192) การให้ธรรมทานจากบัณฑิตกิติ การรับธรรมจากบัณฑิตกิติ ทั้งผู้รับและผู้ให้ พระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าประเสริฐสุด และการคบบัณฑิตก็เช่นเดียวกัน ย่อมประเสริฐกว่าการคบคนพาล เพราะคนพาลย่อมนำความเดือดร้อนมาให้ ความมีติดบอดไม่เกิดปัญญาไม่เป็นไปเพื่อความเจริญ และไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์ทั้งในโลกนี้และในโลกหน้า (พระใบฎีกาก้องสยาม ทนตจิตโต (มอญโรตอง), 2560)

การให้ทาน หมายถึง การเสียสละ การลดความเห็นแก่ตัว มุ่งประโยชน์ของผู้อื่นมีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ ความตั้งใจก่อนให้ทาน ความตั้งใจขณะกำลังให้ทาน และความตั้งใจหลังจากให้ทานแล้ว ทานแบ่งออกเป็นวัตถุทานและธรรมทาน การให้ทานในพุทธปรัชญาเถรวาทแบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ ระดับสูงจัดเป็นทานปรมาตมบารมี ระดับกลางจัดเป็นทานอุปบารมี และระดับต้นเรียกว่าทานบารมี (พระสาธิต รุกขิตวิโส (เขื่อนคำแสน) และ พระอธิการสมนึก จรโน, 2565)

ทาน เป็นหลักธรรมเบื้องต้นในพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจซึ่งกันและกันเอาไว้ พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่ทาน เพราะจัดเป็นการทำบุญอย่างหนึ่งในบุญกิริยาวัตถุ 3 อย่าง (พุทธทาสภิกขุ, 2555) คือ บุญสำเร็จด้วยการให้ บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล และบุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา การทำบุญทั้ง 3 ประการนี้ ทานในทางพระพุทธศาสนาถือว่าการให้เป็นจุดเริ่มต้นของการทำความดี กล่าวคือ เมื่อต้องการสั่งสมความดี ท่านแนะนำว่าต้องฝึกให้เป็นก่อน คือ ฝึกแบ่งปันสิ่งของ ๆ ตนให้แก่ผู้อื่นโดยไม่หวังผลตอบแทนและให้โดยไม่มีข้อแม้ หวังให้เป็นประโยชน์แก่ผู้รับ (พระมหาพงศ์ศิริ ปญญาวิชโร, 2564)

ความหมายของบารมีในพุทธปรัชญาเถรวาท

ความหมายของคำว่า “บารมี” ตามที่มีผู้แสดงความคิดเห็นทั้งในคัมภีร์เก่า เช่น ในอรรถกถาและฎีกา และตามหนังสือรุ่นใหม่ เช่น ในพจนานุกรมภาษาบาลีและหนังสือทางพุทธศาสนาต่าง ๆ มีดังต่อไปนี้ นักวิชาการกลุ่มหนึ่งเห็นว่า คำว่า “บารมี” น่าจะมาจากศัพท์เดิมว่า ปรม ลง ณ ปัจจัย ในรากาติตติ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2514) ได้ศัพท์ว่า ปารม แล้วลง อี อิตถิลิงค์อีกที่เป็น ปารมี

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรม พระยาวชิรญาณวโรรส (2499) ทรงอธิบายในธรรมวิภาคปริเฉทที่ 2 ว่า “ศัพท์ว่า บารมี สันนิษฐานว่าออกจากศัพท์ปรม แปลว่า คุณสมบัติหรือปฏิบัติอันยอดเยี่ยม ท่านพรรณนาว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ได้บำเพ็ญมา แต่ครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์เมื่อพระบารมีเหล่านี้เต็มจึงได้ตรัส

“ศัพท์ว่า บารมีสันนิษฐานว่าออกจากศัพท์ ปรม แปลว่า คุณสมบัติหรือ ปฏิบัติอันยอดเยี่ยม ท่านพรรณนาว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ได้บำเพ็ญมาแต่ครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ เมื่อพระบารมีเหล่านี้เต็มจึงได้ตรัส”

ความเห็นนี้ตรงกับการตั้งวิเคราะห์ศัพท์บาลีว่า ปรม ปาเปตติ ปารมี (ปฏิบัติ) ปฏิบัติโดยยังผู้ปฏิบัติถึงความเป็นผู้ยอด (เลิศ, ยิ่งใหญ่) ปฏิบัตินั้นเรียกว่า บารมี ศัพท์ “ปารมิตา” มาจาก ปรม เพราะ 1) เป็นธรรมที่ต้องบำเพ็ญเป็นเวลานาน 2) มีธรรมชาติเป็นของบริสุทธิ์ยิ่ง 3) สูงเกินธรรมของพระสาวก และพระปัจเจกพุทธเจ้า การวิเคราะห์ความหมายของคำว่า “บารมี” ว่าความเต็มหรือความเป็นเลิศนี้ ตรงกับความเห็นของนักวิชาการยุคปัจจุบันที่มีชื่อหลายท่าน เช่น ชิลเดอร์ส (R.C. Childers) รีส เดวิดส์ (T.W. Rhys Davids) และวิลเลียม สเตจ (William Stege) ญาณติโลก (Nyapatiloka) ท่านเหล่านี้ได้อธิบายเพิ่มเติมทำนองเดียวกันว่า บารมี แปลว่า ความเลิศ (completeness) ความเต็ม (perfection) คุณธรรม 10 ประการที่นำไปสู่ความเป็นพระพุทธเจ้า ได้แก่

- 1) ทานบารมี (Perfection in giving or liberality)
- 2) ศีลบารมี (Perfection in Morality)
- 3) เนกขัมมบารมี (Perfection in Renunciation)
- 4) ปัญญาบารมี (Perfection in Wisdom)
- 5) วิริยบารมี (Perfection in Energy)
- 6) ขันติบารมี (Perfection in Patience or Forbearance)
- 7) สัจจบารมี (Perfection in Truthfulness)
- 8) อธิษฐานบารมี (Perfection in Resolution)
- 9) เมตตาบารมี (Perfection in Loving Kindness)
- 10) อุเบกขาบารมี (Perfection in Equanimity)

พระมหาพงศ์ศิริ ปญญาวิโร (2564) สรุปไว้ว่า บารมี หมายถึง คุณความดีที่ควรบำเพ็ญ หรือ ความดีที่ได้บำเพ็ญอย่างยิ่งยวด ความเป็นเลิศในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เป็นคุณสมบัติของใครหรือลัทธิใดก็ได้ แต่ถ้าในทางพระพุทธศาสนาจะเน้นในเรื่องของการปฏิบัติธรรมถึงความเป็นเลิศในระดับใดระดับหนึ่ง คือ การดับกิเลสตันหواسะทั้งปวงจนหมดสิ้น และบารมีหมายถึงหลักธรรม 10 ประการในการปฏิบัติธรรม เพื่อให้บรรลุพระโพธิญาณซึ่งเป็นบรรลุจุดหมายอันสูงสุด

ความหมายของทานบารมีในพุทธปรัชญาเถรวาท

พระรัฐพงศ์ อาจิณฺณธมฺโม พระครูสมุห์ธนโชติ จิรธมฺโม และทรงศักดิ์ พรหมดี (2564) อธิบายว่า ทานบารมี หมายถึง บารมีจากการให้ทาน 3 ระดับของพระโพธิสัตว์ ได้แก่ ทานบารมี ทานอุปบารมี และ ทานปรมัตถบารมี ส่วน ปญญา สละทองตรง (2544) อธิบายไว้ว่า ทานบารมี ได้แก่ ทานที่บำเพ็ญด้วยการสละทรัพย์ ทานอุปบารมี ได้แก่ ทานที่บำเพ็ญด้วยการสละอวัยวะ เช่น ดวงตาและโลหิต ทานปรมัตถบารมี ได้แก่ ทานที่บำเพ็ญด้วยการสละชีวิต ดังนั้น ทานบารมีจึงมีทั้งหมด 3 ชั้น (พระมหาวิลาส ญาณวโร, 2508)

ระดับทานและบารมีในอรรถกถาชาดก พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ในอดีตชาติ ก่อนที่จะตรัสรู้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ต้องเสวยพระชาติในอดีตชาติเป็นพระโพธิสัตว์มาก่อน พระสมณโคดมพุทธเจ้าของเราก็คงเหมือนกัน ได้เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ซึ่งปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาชาดก นับได้ 547 พระชาติ โดยแบ่งเป็นระดับทานบารมี คือ คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวด เป็นการเสียสละของ ภายนอกกายมีทั้งหมด 26 พระชาติ ระดับทานอุปบารมี คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวด ซึ่งเป็นบารมี ชั้นจวนสูงสุด ได้แก่ การสละอวัยวะ เช่น ดวงตา เป็นต้น มีทั้งหมด 3 พระชาติ ระดับทานปรมัตถบารมี คือ คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดชั้นสูงสุด ได้แก่ การสละชีวิตมีทั้งหมด 6 พระชาติ (พระมหาพงศ์ศิริ ปญญาวิโร, 2564)

ความสำคัญของทานในพุทธปรัชญาเถรวาท

พระพุทธศาสนาเห็นว่า “การให้” เป็นพื้นฐานสำคัญที่จะรองรับการทำความดีอื่น ๆ ที่จะตามมา ดังเช่น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในครั้งยังสร้างบารมี กว่าพระองค์จะประสบความสำเร็จขั้นสูงสุดในชีวิต ได้อย่างนี้ พระองค์ก็อาศัยการทำทายเป็นจุดเริ่มต้นของการสั่งสมความดี และทานที่สั่งสมดีแล้วย่อม อำนวยผลอย่างไม่มีประมาณเหมือนกัน รูปแบบของการให้มีหลักอยู่ 3 ประการ เรียกว่า ทานสมบัติ ได้แก่ ความถึงพร้อมหรือ ความพร้อมพร้อมสมบูรณ์ ซึ่งทำให้ทานที่ได้บริจาคแล้วเป็นทานอันยอดเยี่ยม มีผลมาก คือ 1) เขตสมบัติ หมายถึง บุญเขตถึงพร้อม คือ ปฏิภาณ หรือผู้รับทานเป็นผู้ประพตติ ปฏิบัติ ขอบ ประกอบด้วยคุณธรรม (บุคคล) 2) ไทยธรรมสมบัติ ไทยธรรมถึงพร้อม คือ สิ่งที่เป็นของบริสุทธ์

ได้มา โดยชอบธรรม และเหมาะสม เป็นประโยชน์แก่ผู้รับ (วัตถุ) 3) จิตตสมบัติ เจตนาถึงพร้อม คือ ให้ความตั้งใจ คิดจะเป็นประโยชน์แก่ผู้รับแท้จริง มีเจตนาบริสุทธิ์ทั้ง 3 กาล (ก่อนให้ใจยินดี ขณะให้จิตผ่องใส ให้แล้วเบิกบานใจ) ลักษณะของการให้ จัดเป็นองค์ประกอบที่สำคัญประการหนึ่งในหลักของการให้ทาน และสิ่งที่ควรให้ทานตามหลักคำสอนทาง พระพุทธศาสนาก็มีทั้งที่เป็นวัตถุสิ่งของ (รูปธรรม) และสิ่งที่มีชีวิต (นามธรรม) องค์ประกอบแห่งไทยธรรม ไม่ขึ้นอยู่กับวัตถุที่ให่ว่าจะมากน้อย ประณีตหรือเลหะเล้ง แต่ขึ้นอยู่กับเจตนาของผู้ให้ว่าเป็นเช่นไร เจตนาบริสุทธิ์หรือไม่ เพราะบุคคลแม้จะให้ทานด้วยวัตถุมากมายและมีราคาแพงแค่ไหนก็ตาม ทานนั้นไม่จัดว่าให้ผลมากกว่าทานที่ผู้ให้มิเจตประกอบด้วยเมตตา (พระครูปริยัติปัญญารัตน์ (โสภรณ ธนปญโญ), 2562)

ประเภทของทาน

ประเภทของทานตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท สามารถแบ่งได้เป็น 4 ประเภท ดังนี้

1) ประเภทที่จัดตามบุคคลผู้จะรับทาน ได้แก่

1.1) ปาฏิบุคคลิกทาน การให้ทานเจาะจงผู้รับ

1.2) สังฆทาน การให้ทานแก่สงฆ์ มุ่งที่หมู่คณะ

2) ประเภทที่จัดตามสิ่งของที่ให้ทาน ได้แก่

2.1) อามิสทาน การให้ทานด้วยสิ่งของ การให้วัตถุสิ่งของต่าง ๆ และทรัพย์สินเงินทอง ภายนอกทั้งสิ่งที่เป็นที่รักมาก เช่น อวัยวะ เลือด ดวงตา เป็นต้นเป็นทาน

2.2) ธรรมทาน การให้ทานด้วยการแนะนำศิลปวิทยา รวมถึงให้ธรรมเป็นทาน คือ การให้ในส่วนของจิตใจ เช่น การให้ธรรมะ การให้ความถูกต้องตั้งมั่นแนะนำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ (สัพพทาน ธรรมทาน ชินาติ) การให้ธรรมะขณะการให้ทั้งปวง

2.3) อภัยทาน การให้ทานโดยการให้อภัย การยกเว้นการประทุษร้ายเบียดเบียนซึ่งกันและกัน มีชีวิตอยู่ร่วมกันโดยไม่มีเวร ไม่มีภัยต่อกัน มีจิตคิดเมตตาในคนและสัตว์ หากผิดพลาดก็ไม่ถือโทษโกรธตอบ การให้อภัยทานตามทัศนะเชิงพุทธในสังคมไทยของพระพุทธศาสนา (และการดำรงอยู่ของพุทธศาสนาเองก็ตาม) จะมีความหมายต่อชีวิตและสังคมอย่างแท้จริงก็ต่อเมื่อมีกระบวนการที่จะนำไปสู่การเรียนรู้และการปฏิบัติได้อย่างตรงตามสาระและเจตนารมณ์ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล และระดับสังคมอย่างสอดคล้องกับสภาพปัญหาที่เป็นจริง และ ส่งผลเป็นความดับทุกข์ในชีวิตปัจเจกและทุกข์ร่วมทางสังคมได้จริงตามสมควรแก่การปฏิบัติ (พระครูปริยัติปัญญารัตน์ (โสภรณ ธนปญโญ), 2562)

3) ประเภทที่จัดตามเป้าหมายในการให้ทาน ได้แก่

3.1) วัฏฏทาน หรือวัฏฏคามิทาน การให้ทานที่ปรารถนามนุษย์สมบัติและสวรรค์สมบัติ

3.2) วิวัฏฏทาน หรือวิวัฏฏคามิทาน การให้ทานที่ปรารถนาออกจากทุกข์ในสังสารวัฏ

4) ประเภทที่จัดตามลักษณะและวิธีการให้ทาน ได้แก่

- 4.1) ทานทาส การให้ทานโดยที่ผู้ให้ยังเป็นลูกกิลเลสครอบงำ และให้ในสิ่งที่เลวแก่คนอื่น
- 4.2) ทานสหาย การให้ทานที่เสมอกับสิ่งที่ตนมี
- 4.3) ทานบดี การให้ทานที่ประณีตกว่าสิ่งที่ตนมี

กล่าวโดยสรุป ทานประเภทแรกมุ่งถึงบุคคลผู้รับทานโดยมีขอบเขตกว้างแคบต่างกัน ประเภทที่สองมุ่งกล่าวถึงสิ่งของที่จะให้ทานซึ่งมีทั้งให้วัตถุและให้ธรรม ประเภทที่สามมุ่งถึงเป้าหมายของการให้ทาน ส่วนประเภทที่สี่มุ่งถึงบุคคลผู้ให้ทานโดยจัดตามสภาพของจิตใจที่ยังมีกิเลสมากน้อยต่างกัน มองโดยสรุปก็มีเพียงสามประเภทเท่านั้น คือ ผู้ให้ทาน ผู้รับทาน วัตถุทาน ส่วนเป้าหมายทานนั้นขึ้นอยู่กับผู้ให้ทานเป็นสำคัญ เพราะกระบวนการให้ทานบุคคลผู้ให้ย่อมแสดงบทบาทสำคัญกว่าองค์ประกอบอย่างอื่นในที่นี้จะไม่ขอกล่าวรายละเอียด เพราะจะทำให้ประเด็นกว้างเกินไป ผู้เขียนจึงดการอธิบายประเภทของทานไว้เพียงเท่านี้ก่อน ผู้สนใจรายละเอียดเกี่ยวกับประเภทของของทานโปรดศึกษาได้จากในทักษิณาวินิจฉัยสูตร (ม.อ. 14/379-380/449 - 450) ศึกษาความหมายของทานและประเภทของทานในคัมภีร์มังคลัตถทีป (2/1/36-37) ในทุติยทานสูตร (อง.อรรถก. 23/32/268) ในทานสูตร (ขุ.อิตติ. 25/98/388) คัมภีร์ปรมัตถทีปนี อรรถกถาแห่งขุททกนิกาย จริยาปิฎก (ขุ.จริยา.อ. 9/621) ขุททกนิกายธรรมบท (ขุ.ธ. 25/364/92) ในทานวรรคแห่งอังคุตตรนิกาย ” (อง.ทุก. 20/142/122) ศึกษาภัยทานในอรรถกถาแห่งขุททกนิกาย จริยาปิฎก (ขุ.จริยา.อ. 9/261)

องค์ประกอบของทาน

โดยทั่วไป องค์ประกอบของทาน มี 3 ส่วนคือ ผู้ให้ทาน ผู้รับทาน และวัตถุทาน โดยเรียกตามภาษาพระว่า 1) ทายก คือ ผู้ให้ทาน 2) ปฏิกาทก คือ ผู้รับทาน 3) ไทยธรรม คือ วัตถุที่ให้ทาน (อง.ติก. 20/41/202) หากขาดส่วนใดส่วนหนึ่งการให้ทานย่อมไม่ครบองค์ประกอบ และการวินิจฉัยคุณค่าของทานยึดเอาองค์ประกอบหลักทั้ง 3 เหล่านี้เป็นเกณฑ์

1. องค์ประกอบของทายก มี 3 ประการ คือ

1.1. บุพพเจตนา หมายถึง ทายกยอมเป็นผู้ยินดี ก่อนที่จะให้ทานล่วงหน้า 1 เดือนหรือ 15 วันว่าเราจักให้ทาน เจตนาในส่วนนี้เกิดขึ้นตั้งแต่เกิดความคิดเช่นนี้ จนถึงขณะจัดแจงเครื่องอุปกรณ์สำหรับให้ทานก่อนมฤจนเจตนา ทายกยอมมีจิตยินดีในขณะนั้นว่า เราจักฝังขุมทรัพย์อันเป็นเหตุแห่งสมบัติที่สามารถจะติดตามเราไปได้

1.2. มฤจนเจตนา หมายถึง ขณะที่ให้ทาน ย่อมมีใจยินดีในทานที่ตนกำลังให้นั้น เจตนาในขณะที่กำลังให้นี้ เกิดขึ้นเมื่อทายกบรรจงวางไทยธรรมในมือของทักษิณบุคคล ทำจิตให้เลื่อมใสว่า เรา กำลังทำการถือเอาสิ่งที่เป็นแก่นสาร มีสาระจากทรัพย์ที่ไม่มีสาระไม่มีแก่นสาร

1.3 อปรปรเจตนา หมายถึง หลังจากให้ทานแล้ว ทายกย่อมยินดีเสมอ ๆ เมื่อระลึกถึงทานที่ตนได้ให้แล้ว เจตนาในส่วนนี้ เกิดขึ้นหลังจากทายกบริจาคไทยธรรมแก่ทักษิณบุคคลแล้ว มีจิตใจชื่นบาน เกิดปีติโสมนัสว่า ทานที่ชื่อว่าบัณฑิตบัญญัติไว้ เราก็ได้ปฏิบัติตามแล้ว ทานของเราสำเร็จประโยชน์ด้วยดีแล้ว

สิ่งสำคัญประการหนึ่งก็คือ เจตนาทั้ง 3 ประการนี้ จะบริบูรณ์ครบองค์ได้เมื่อทายกนั้นประกอบด้วย สัมมาทิฐิ มีความเชื่อในกรรมและผลของกรรม คือเชื่อว่าทานเป็นความดี พระพุทธเจ้าเป็นต้นทรงบัญญัติไว้ ทานที่ทำแล้วมีผล บุญกรรมที่บุคคลบำเพ็ญแล้วย่อมมีผล

2. องค์ประกอบของปฏิคาหก มี 3 ประการ คือ

2.1 เป็นผู้ปราศราคะหรือเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ

2.2 เป็นผู้ปราศโทสะหรือเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดโทสะ

2.3 เป็นผู้ปราศโมหะหรือเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดโมหะ

องค์ของปฏิคาหกทั้ง 3 ประการนี้ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะพระอรหันต์เท่านั้นว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วย องค์ของปฏิคาหก แม้ทานที่ถวายแก่พระอนาคามี พระสกทาคามี พระโสดาบัน กระทั่งสามเณรผู้รับใช้ ถึงบวชในวันนั้น ก็ชื่อว่า บวชเพื่อโสดาปัตติมรรค ฉะนั้น ทานที่ถวายแก่สามเณรก็ถือว่าถวายแก่ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ โทสะ โมหะเช่นกัน ทานที่ประกอบด้วยองค์ 6 คือ องค์ของทายก 3 และปฏิคาหก 3 เหล่านี้ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก

3. องค์ประกอบของวัตถุทาน มี 3 ประการ คือ

3.1 เป็นของสะอาด ได้มาโดยบริสุทธิ์

3.2 เป็นของประณีต

3.3 เป็นของที่เหมาะสม สมควรแก่ผู้รับ

สิ่งที่ควรเน้นเป็นพิเศษในที่นี้คือ จากเจตนา คือ เจตนาเป็นเหตุให้บริจาคตาน บุคคลเมื่อจะให้ทานต้องประกอบด้วยเจตนาที่มีศรัทธา มีหิริจึงให้ทาน และทานที่ให้นั้นเป็นทานที่ไม่มีโทษ จากเจตนาเหล่านี้จึงเรียกว่าเป็นทาน เจตนาเป็นเหตุบริจาคตานแก่ผู้อื่น ซึ่งมีปัญญาเครื่องรู้ดีเป็นเบื้องหน้า ประกอบด้วยวัตถุ 10 มีข้าวเป็นต้นชื่อว่าทาน หรือความไม่โลภ ที่ประกอบด้วยเจตนาเป็นเหตุให้บริจาคตานนั้น ก็เรียกว่าทานเช่นกัน (มงคลสูตรปิณี ทุติโย ภาค, 2534) ทานที่ทายกเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ คือ เป็นผู้มีความเชื่อว่า ทานที่ทายกให้แล้วย่อมมีผล ทานเป็นความดี ท่านผู้รู้มีพระพุทธเจ้า เป็นต้น สรรเสริญไว้ และบัญญัติไว้แล้ว ทานในส่วนนี้ จึงหมายเอาเจตนาเป็นเหตุให้คนบริจาคตาน ซึ่งเป็นไปทางใจ (เจตสิกทาน) ลักษณะของทานที่มุ่งเจตนาเป็นหลักนี้ เป็นเกณฑ์หลักสำหรับตัดสินค่าทางจริยะของทานประการหนึ่ง ซึ่งจะกล่าวโดยละเอียดอีกครั้งหนึ่งในเกณฑ์ตัดสินเรื่องทาน

ประการต่อมา คือ วิริติ คือ การงดเว้น ได้ชื่อว่าทาน เพราะเมื่อบุคคลประกอบด้วยวิริติ ย่อมจะงดเว้นจากเจตนาแห่งบุคคลผู้ทุศีล ได้แก่ ความกลัว และความขลาด เป็นต้น ข้อนี้นี้จะเห็นได้จากการให้

อภัยแก่บุคคลอื่น เป็นต้น วิรติมี 3 อย่างคือ 1) สัมปัตตวิรติ งดเว้นสิ่งที่มาถึงเข้าโดยมิได้สมาทาน สมาทานวิรติงดเว้นเพราะการสมาทาน และสมุจเฉทวิรติงดเว้นโดยสิ้นเชิง (มังคลัตถทีปนี (แปล) 3/174) วิรติประการสุดท้ายนี้เป็นวิรติของพระอริยสาวกผู้สำเร็จอริยมรรคและอริยผลแล้ว เพราะภัยและเวรทั้ง 5 ของพระอริยสาวกเป็นอันสงบแล้ว ตั้งแต่วิรตินั้นประกอบพร้อมด้วยอริยมรรคกล่าวคือการบรรลุมรรคผล

ประการสุดท้ายคือ ไทยธรรม ได้ชื่อว่า ทาน เพราะบุคคลเมื่อจะให้ก็ยอมให้ข้าวและน้ำ เป็นต้น เป็นทาน เมื่อหมายถึง วัตถุสำหรับให้ทาน จึงเรียกว่า วัตถุนี้ว่าเป็นไทยธรรม

ทานมี 3 อย่างดังที่กล่าวมาแล้ว แต่โดยเนื้อความมีเพียง 2 อย่าง คือ ธรรมที่เกี่ยวข้องทางใจ (เจตสิกธรรม) และไทยธรรม เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ในมังคลัตถทีปนี หมายความว่าเฉพาะจากเจตนาเท่านั้น ว่าเป็นทาน

องค์ความรู้ใหม่

องค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับทานบารมีในพุทธปรัชญาเถรวาท ก็คือ “7 สิ่งควรทำ – 7 สิ่งควรละ : ทานบารมี” สามารถแสดงเป็นตารางอธิบายความได้ดังนี้

7 สิ่งควรทำ – 7 สิ่งควรละ : ทานบารมี	
สิ่งควรทำ	สิ่งควรละ
1. ให้ทานด้วยจิตอันเป็นกุศล (อโลภะ อโทสะ อโมหะ) ใน 3 ช่วงเวลา คือ ก่อนให้ ขณะให้ และหลังจากที่ได้ให้แล้ว	1. ให้ทานด้วยจิตอันเป็นอกุศล (โลภะ โทสะ โมหะ) ใน 3 ช่วงเวลา คือ ก่อนให้ ขณะให้ และหลังจากที่ได้ให้แล้ว
2. ให้เพื่อให้ ให้เพื่อธรรม ด้วยความจริงใจ เป็นไปเพื่อการสละออก	2. ให้โดยคาดหวังผลประโยชน์ ให้เพื่อเก็งกำไร เป็นไปเพื่อการสนองอัตตาคือยึดติดความเป็นผู้ให้
3. ให้ด้วยใจที่เอื้อเฟื้อ เป็นสาธารณะ	3. ให้ด้วยความยึดติดในตัวเองบุคคล มีความใจแคบ
4. ให้ของที่ได้มาโดยสุจริต	4. ให้ของที่ได้มาจากการทุจริต
5. ให้ของไม่มีโทษต่อร่างกายและจิตใจ	5. ให้ของที่เป็นโทษต่อร่างกายและสภาพจิตใจ
6. ให้แก่บุคคลที่ควรให้ เช่น เป็นผู้ที่ยากจนคนสงสารนั้นอย่างแท้จริง เป็นต้น	6. ให้ของที่ไม่ควรให้ เช่น ให้สุรา ยาเสพติดแก่เด็กและเยาวชน ให้ของแก่คนที่มีสิ่งนั้นอย่างล้นเหลือ เป็นต้น
7. ให้ทานเพื่อกำจัดความตระหนี่ถี่เหนียว ขจัดความเห็นแก่ตัว ให้กิเลสบางเบา	7. ให้ทานโดยหวังความร่ำรวย หวังการนับหน้าถือตา หวังในอำนาจที่ส่งเสริมกิเลสตัณหาให้กำเริบ

ตารางที่ 1 : 7 สิ่งควรทำ – 7 สิ่งควรละ : ทานบารมี

จากตารางที่ 1 สามารถอธิบายได้ว่า องค์ความรู้ใหม่ในครั้งนี้ คือ “7 สิ่งควรทำ – 7 สิ่งควรละ : ทานบารมี” ซึ่งเป็นแนวทางการปฏิบัติเพื่อบำเพ็ญทานบารมีในชีวิตประจำวัน ซึ่งประกอบด้วย

7 สิ่งควรทำ ได้แก่

1) ให้ทานด้วยจิตอันเป็นกุศล (อโลภะ อโทสะ อโมหะ) ใน 3 ช่วงเวลา คือ ก่อนให้ ขณะให้ และหลังจากที่ได้ให้แล้ว

2) ให้เพื่อให้ ให้เพื่อธรรม ด้วยความจริงใจ เป็นไปเพื่อการสละออก

3) ให้ด้วยใจที่เอื้อเฟื้อ เป็นสาธารณะ

4) ให้ของที่ได้มาโดยสุจริต

5) ให้ของไม่มีโทษต่อร่างกายและจิตใจ

6) ให้แก่บุคคลที่ควรให้ เช่น เป็นผู้ที่ขาดแคลนสิ่งนั้นอย่างแท้จริง เป็นต้น

7) ให้ทานเพื่อกำจัดความตระหนี่ถี่เหนียว ขจัดความเห็นแก่ตัว ให้กิเลสบางเบา

7 สิ่งควรละ ได้แก่

1) ให้ทานด้วยจิตอันเป็นอกุศล (โลภะ โทสะ โมหะ) ใน 3 ช่วงเวลา คือ ก่อนให้ ขณะให้ และหลังจากที่ได้ให้แล้ว

2) ให้โดยคาดหวังผลประโยชน์ ให้เพื่อเก็งกำไร เป็นไปเพื่อการสนองอัตตาคือยึดติดความเป็นผู้ให้

3) ให้ด้วยความยึดติดในตัวบุคคล มีความใจแคบ

4) ให้ของที่ได้มาจากการทุจริต

5) ให้ของที่เป็นโทษต่อร่างกายและสภาพจิตใจ

6) ให้ของที่ไม่ควรให้ เช่น ให้สุรา ยาเสพติดแก่เด็กและเยาวชน ให้ของแก่คนที่มีสิ่งนั้นอย่างล้นเหลือ เป็นต้น

7) ให้ทานโดยหวังความร่ำรวย หวังการนับหน้าถือตา หวังในอำนาจที่ส่งเสริมกิเลสตัณหาให้กำเริบ

บทสรุป

การให้ทานคือการแบ่งปันสิ่งที่มีไปยังผู้อื่น ซึ่งถือเป็นหลักธรรมเบื้องต้นในพระพุทธศาสนา การให้ทานไม่ได้เป็นเพียงแค่การบริจาคสิ่งของหรือทรัพย์สินเท่านั้น แต่ยังเป็นการปลูกฝังความเมตตา และความเอื้ออาทรในใจของผู้ให้ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อการปฏิบัติธรรมในระดับสูงสุดจนถึงการบรรลุธรรมและความดับทุกข์ได้ การสร้างทานบารมีสามารถแบ่งออกเป็นสามระดับ ได้แก่ ระดับต้น ระดับกลาง และระดับสูง โดยการพัฒนาการให้ทานในแต่ละระดับนั้นจะนำไปสู่การสละออกจากกิเลส

อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท ทานสามารถแบ่งออกเป็น 4 ประเภท ดังนี้ 1) ประเภทที่จัดตามบุคคลผู้จะรับทาน เป็นการพิจารณาว่าผู้ที่เราจะให้ทานนั้นคือใคร เช่น ผู้มีศีลหรือผู้ด้อยโอกาส เป็นต้น 2) ประเภทที่จัดตามสิ่งของที่ให้ทาน การให้สิ่งของที่มีคุณค่า หรือสิ่งที่สามารถนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ผู้รับ 3) ประเภทที่จัดตามเป้าหมายในการให้ทาน การให้ทานเพื่อเสริมสร้างบุญกุศล หรือเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ 4) ประเภทที่จัดตามลักษณะและวิธีการให้ทาน การให้ทานด้วยจิตที่เป็นกุศล ไม่หวังผลตอบแทน และทำด้วยความตั้งใจที่จะช่วยเหลืออย่างแท้จริง การให้ทานที่ยั่งยืนคือการให้ด้วยสติปัญญา โดยมุ่งหวังที่จะสละกิเลสของตนเองและสร้างเสริมความสามารถในการพึ่งพาตนเองของผู้รับ จากภายในสู่ภายนอก การให้ทานเช่นนี้จะส่งเสริมให้เกิดการเกื้อกูลอย่างสมดุลระหว่างผู้ให้และผู้รับ และเป็นการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อก้าวไปสู่ความพ้นทุกข์ แนวทางปฏิบัติใหม่ที่สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันเพื่อสร้างทานบารมี ได้แก่ “7 สิ่งควรทำ – 7 สิ่งควรละ: ทานบารมี” ซึ่งจะช่วยชี้แนะวิธีการปฏิบัติเพื่อบำเพ็ญทานบารมีให้เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันอย่างเป็นรูปธรรม

บรรณานุกรม

- ชยพล เพชรพิมล. ทฤษฎีบารมี. *วารสารศิลปการศึกษาศาสตร์วิจัย*, 7(1), 217-229.
- ชวัลวิทย์ อรุณปรการ, นวลวรรณ พูลสวัสดิ์ และสรวิชัย วงษ์สอาด. (2565). การใช้บารมี 10 ในการพัฒนาตนเองและสังคม. *วารสารนวัตกรรมการจัดการศึกษาและการวิจัย*, 4(1), 49-56.
- ปัญญา สละทองตรง. (2544). *มลินทปัญห เล่ม 2*. กรุงเทพฯ : การศาสนา.
- พระครูปริยัติปัญญารัตน์ (โสภณ ธนปญโญ). (2562). การศึกษาวัฒนธรรมการให้ในสังคมไทย. *วารสารสังคมศาสตร์ปัญญาพัฒนา*, 1(2), 17-24.
- พระใบฎีกาก้องสยาม ทนตจิตโต (มอญไธสง). (2560). วิเคราะห์คุณค่าธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท. *ปริญาพุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาพงศ์ศิริ ปญญาชีโร. (2564). วิเคราะห์ทานบารมีในคัมภีร์อรรถกถาชาดก. *วารสารสหวิทยาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 4(1), 63-73.
- พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช). (2558). *ธรรมสารเทศนา เล่ม 2*. กรุงเทพฯ : ปัญญมิตร การพิมพ์.
- พระมหาวิลาส ญาณวโร. (2508). *โลนาถที่ปณี*. กรุงเทพฯ : จำลองศิลป์.
- พระรัฐพงศ์ อาจิณณมโม พระครูสมุห์ธนโชติ จิรธมโม และทรงศักดิ์ พรหมดี. (2564). ศึกษาวิเคราะห์การบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดรในเวสสันดรชาดก. *วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา*, 12(1), 175-187.

- พระสาธิต รุกขิตวิโส (เชื่อนคำแสน) และ พระอธิการสมนึก จรโน. (2565). ศึกษาวิเคราะห์วัตถุนานใน
พระพุทธรูปศาสนาเถรวาท. วารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง, 11(2), 80-93.
- พุทธทาสภิกขุ. (2555). *อิทัปปัจจยตา* หนังสือดี 1 ใน 100 เล่มที่คนไทยควรอ่าน. พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อรุณวิทยา.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต). (2559). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*. พิมพ์ครั้งที่
ที่ 30. กรุงเทพฯ : ผลิธัมม์.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2499). *ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ 2*. กรุงเทพฯ : โรง
พิมพ์มามกุฏราชวิทยาลัย.
- _____. (2514). *บาลีไวยากรณ์ วชิรวิภาค ภาคที่ 2 สมาสและตัทธิต*. กรุงเทพฯ : มามกุฏราช
วิทยาลัย.
-